

Een rechtsvergelijkende blik op kinderpacticatie en enkele reflecties

Wendy SCHRAMA

Hoogleraar Familierecht en rechtsvergelijking, Utrecht Centre for European Research into Family Law (UCERF), Universiteit Utrecht en plaatsvervangend familierechter rechtbank Noord-Holland

Charlotte MOL

Universitair docent Molengraaff Instituut voor Privaatrecht en Utrecht Centre for European Research into Family Law (UCERF), Universiteit Utrecht

INHOUD

I. Inleiding	132
II. Directe participatie	133
III. Vertegenwoordiging	134
IV. Indirecte participatie	134
V. Status als partij	134
VI. Alternatieve geschilbeslechting	135
VII. Informatie en feedback	135
VIII. Optelsom	136

I. Inleiding

1. We beginnen deze bijdrage met een persoonlijke ervaring over kinderpacticatie. Als rechter-plaatsvervanger zat ik (Schrama) met twee collega's in de rechtszaal tegenover twee ouders die onenigheid hadden over de verblijfsregeling van hun 15-jarige dochter. De vraag was of zij beter al op vrijdagavond naar haar vader, in een dorp verderop, kon fietsen, zoals de vader wilde, of op zaterdagochtend, volgens de wens van de moeder. Een van de rechters had de dochter eerder apart gehoord in een kindgesprek. Daarin had zij verteld liever al op vrijdag na school naar haar vader te gaan, omdat zij dan op zaterdagochtend veel dichterbij haar basketbalclub zat, waar zij iedere zaterdag wedstrijd speelde; ze hoefde dan 15 km minder te fietsen. Op de zitting vroeg de voorzitter aan de ouders: heeft u uw dochter zelf gevraagd wat zij hiervan vindt? Een beetje verschrikt door deze onverwachte vraag, keken ze beiden op, schudden hun hoofd en begonnen direct verder te praten over wat volgens hen in het belang van hun dochter was. Deze gang van zaken heeft mij alerter gemaakt op het belang van daadwerkelijke kinderpacticatie en die begint thuis bij de ouders. Het leek mij vanzelfsprekend,

zeker bij een kind van deze leeftijd, te overleggen over haar eigen kijk hierop, omwille van de directe gevolgen voor haar. Dat bleek dus niet zo te zijn. Daarom is het een goede zaak dat kinderpacticatie in familierechtzaken volop in de aandacht staat, zowel in Nederland als in België, maar ook daarbuiten. Op een van de vele interessante initiatieven, het *International Handbook on Child Participation in Family Law*, verschenen in 2021, gaan we hierna in.¹ Het is het resultaat van een samenwerkingsproject tussen onderzoekers uit verschillende landen en bevat bijdragen uit sociaalwetenschappelijke hoek, het internationaal privaatrecht en het mensenrechtelijk kader. Ook is in zeventien hoofdstukken voor zeventien jurisdicties² de stand van zaken over kinderpacticatie opgenomen. Daarbij is een questionnaire gebruikt zodat in ieder hoofdstuk zoveel mogelijk dezelfde onderwerpen zijn behandeld. Een interessante observatie is dat kinderpacticatie relatief recent tot ontwikkeling gekomen is, en nauw samenhangt met de veranderde positie van kinderen in de maatschappij.³ De ideeën die we hebben over wat kinderen en jongeren kunnen en hun behoefte aan autonomie zijn in relatief korte periode sterk veranderd; voor het recht heeft dat, mede onder invloed van de mensenrechten, geleid tot een verschuiving van bescherming naar *empowerment*. Op alle terreinen – internationaal mensenrechtelijk, in het internationaal privaatrecht en op nationaal niveau – zijn die wijzigingen vertaald in een versterkte positie van kinderen om mee te doen. Maar hoe ziet die sterk veranderde positie van kinderen er nu globaal genomen uit in de zeventien onderzochte rechtsstelsels? In deze bijdrage zal worden ingegaan op de uitkomsten van de vergelijking die Charlotte Mol in het handboek heeft gemaakt, aangevuld met enkele reflecties van ons beiden.⁴ De reflecties zijn

1. W. SCHRAMA, M. FREEMAN, N. TAYLOR en M. BRUNING (eds.), *International Handbook on Child Participation in Family Law*, Cambridge-Antwerpen-Chicago, Intersentia, 2021, 378 p.
2. Australië, België, Canada, China, Denemarken, Duitsland, Engeland en Wales, Israël, Italië, Kroatië, Nederland, Nieuw-Zeeland, Noorwegen, Roemenië, Schotland, VS, Zuid-Afrika.
3. D.J.H. SMEETS en S. RAP, "Child Participation in Family Law Proceedings. Pedagogical Insights on Why and How to Involve Children" in W. SCHRAMA, M. FREEMAN, N. TAYLOR en M. BRUNING (eds.), *International Handbook on Child Participation in Family Law*, Cambridge-Antwerpen-Chicago, Intersentia, 2021, 41-66.
4. C. MOL, "Child Participation in Family Law Proceedings Compared" in W. SCHRAMA, M. FREEMAN, N. TAYLOR en M. BRUNING (eds.), *International Handbook on Child Participation in Family Law*, Cambridge-Antwerpen-Chicago, Intersentia, 2021, 335-358.

ingegeven door de vraag hoe we kinderen en jongeren zinvol kunnen laten participeren, juist op een terrein als het familierecht waar de belangen van anderen (ouders, zussen en broers, verdere familie) ook een belangrijke rol spelen.

2. Een van de eerste interessante bevindingen van het naast elkaar leggen van alle overzichten van de nationale stand van zaken, is de vraag wat eigenlijk onder het containerbegrip kinderopparticipatie wordt verstaan. Er is geen algemeen aanvaarde internationale definitie, al is wel duidelijk bijvoorbeeld dat het horen van het kind onder kinderopparticipatie valt. Er is echter in het Kinderrechtenverdrag geen breder recht op kinderopparticipatie *an sich* en ook de term participatie wordt niet gebruikt. Wat volgt er uit de rechtsvergelijking? Er blijkt verschillend gedacht te worden over de vraag wat er wel en niet onder valt.⁵ In deze bijdrage worden op basis van het rechtsvergelijkend onderzoek en het mensenrechtelijk kader de volgende typen onderscheiden: directe participatie, vertegenwoordiging van kinderen door een volwassene, indirecte participatie en status als procespartij en de mogelijkheid om zelf procedures te initiëren. Hierna worden per vorm van kinderopparticipatie enkele rode draden die uit de hoofdstukken en de rechtsvergelijking naar voren komen, besproken. Daarnaast wordt de situatie in Nederland in het bijzonder belicht. In de conclusie komen enkele reflecties en observaties aan de orde.

II. Directe participatie

3. Directe participatie is verankerd in het spreekrecht van kinderen. In alle zeventien jurisdicties bestaat het direct spreken/horen van een kind door de rechter of andere autoriteit die de beslissing neemt. In Nederland wordt dit het *hoorrecht* genoemd, dat het accent meer legt op de rechter die hoort, dan het kind dat praat. Daarom lijkt de term *spreekrecht* meer recht te doen aan de participatiegedachte. Dit spreekrecht is geen absoluut recht, maar afhankelijk van vereisten: de leeftijd en/of rijpheid van het kind. Dat is duidelijk een kenmerk in alle landen: meepraten is gekoppeld aan een (verondersteld) ontwikkelingskenmerk van het kind: niet te jong of onrijp, want dan vinden we participatie niet zinvol. Kennelijk vinden we dat kinderen een bepaald begrip moeten hebben van de situatie. Een paar observaties. In de eerste plaats lijken de grenzen over de jaren heen te verschuiven naar jongere kinderen die ook hun zegje mogen doen. In de tweede

plaats is de manier waarop het recht aanknoopt bij het (veronderstelde) ontwikkelingsniveau uiteenlopend. Er zijn stelsels die een volledig open rijpheidsnorm kennen (Denemarken, Schotland en Zuid-Afrika), landen met leeftijdsgrenzen met (Israël, Noorwegen en Roemenië bijvoorbeeld) of zonder (China) optie voor jongere kinderen om bij voldoende rijpheid gehoord te worden. In de derde plaats valt op dat de leeftijdsgrens sterk uiteenloopt van 3, 6, 7, 8, 10, 12 tot 14 jaar. Dat laat zien dat er weinig eenstemmigheid is op dit vlak over de vraag wanneer het zinvol is om kinderen te laten meepraten. In Nederland is de leeftijdsgrens bij familiezaken 12 jaar. Jongere kinderen kunnen gehoord worden, maar in de praktijk gebeurt dat niet vaak. Wel is er een succesvolle *pilot* bij de rechtbank Amsterdam geweest om jongere kinderen vanaf 8 jaar ook uit te nodigen voor een kindgesprek. De *pilot* is positief verlopen en is inmiddels omgezet in vast beleid, maar alleen bij de rechtbank Amsterdam.⁶ In sommige landen bestaan overigens aanvullende voorwaarden voor direct spreken met de rechter, zoals in Noorwegen waar ouders met de participatie moeten instemmen; al kan de rechter aan een weigering van ouders voorbijgaan. Naar ons idee wordt de *ratio* van artikel 12 Kinderrechtenverdrag op deze wijze niet gediend in familiezaken, waarin ouders bijna inherent eigen belangen hebben die haaks kunnen staan op de belangen van kinderen.

4. Op papier is het dus best aardig geregeld met het spreekrecht, maar in de praktijk blijkt sprake van een grote verscheidenheid in het daadwerkelijk spreken met kinderen. Ook lijkt het in veel landen niet duidelijk hoe groot de groep kinderen is die gebruik maakt van hun recht om hun kijk op de zaak te delen. Ook is niet inzichtelijk waarom kinderen juist wel of niet met de rechter praten. In sommige landen worden conflicten via bemiddeling afgedaan (waar participatierechten vaak niet gereguleerd zijn), zijn andere vormen van kinderopparticipatie gebruikelijker, of is het zeer ongewoon om kinderen direct te spreken.⁷ In Nederland is niet empirisch onderzocht wat het percentage kinderen is dat gebruik maakt van de mogelijkheden om te praten met de rechter.

5. Niet alleen het direct spreken/horen is een vorm van directe participatie, ook het schrijven van een brief aan de rechtbank en het horen van een kind als getuige in een familierechtprocedure worden in sommige landen aangemerkt als een vorm van directe kinderopparticipatie (China, Schotland), al worden daar wel kanttekeningen bij geplaatst. In Nederland kunnen kinderen een brief aan de rechter schrijven.

5. C. MOL, "Child Participation in Family Law Proceedings Compared" in W. SCHRAMA, M. FREEMAN, N. TAYLOR en M. BRUNING (eds.), *International Handbook on Child Participation in Family Law*, Cambridge-Antwerpen-Chicago, Intersentia, 2021, 357.

6. M.R. BRUNING e.a., *Kind in proces: van communicatie naar effectieve participatie*, Meijers-reeks nr. 335, Wolf Legal Publishers, Nijmegen, 2020, p. 163.

7. Denemarken en Noorwegen, respectievelijk Engeland & Wales, Schotland en Zuid-Afrika, resp. Australië.

III. Vertegenwoordiging

6. Een tweede vorm van kinderpacticatie is vertegenwoordiging door een derde die door de rechter speciaal voor het kind benoemd wordt voor een specifieke familierechtelijke procedure. Normaal gesproken worden kinderen door hun ouders (of degenen met gezag/voogdij) vertegenwoordigd in het juridisch domein. Bij kinderpacticatie gaat het juist om vertegenwoordiging door een derde die handelt voor het kind. Er bestaat geen standaardmodel voor vertegenwoordiging en in de zeventien rechtsstelsels bestaan grofweg drie varianten: vertegenwoordiging van de mening en wensen van het kind (Israël en Zuid-Afrika), vertegenwoordiging van het belang/welzijn van het kind, maar ook een combinatie van beide vormen van vertegenwoordiging komt voor. In veel landen (bv. Australië, China en Duitsland) is de vertegenwoordiger degene die de belangen van het kind behartigt, en niet zozeer de mening van het kind vertolkt. Ook in Nederland heeft de vertegenwoordiger, de bijzondere curator, tot taak om het belang van het kind te behartigen. In weer andere landen heeft een vertegenwoordiger de taak om de rechter te informeren over zowel de mening van het kind als zijn belang te behartigen, zoals bijvoorbeeld in Canada.

7. Wie worden door de rechter benoemd tot vertegenwoordiger? Vaak is dat een jurist, maar er zijn landen die het mogelijk maken dat een familielid of aanbevolen burger benoemd wordt (China) of een psycholoog of pedagoog. Overigens bestaan dit soort regels over wie wel en niet benoemd kunnen worden niet in alle stelsels. Interessant is dat het in een aantal stelsels geheel aan de rechter is overgelaten te bepalen wanneer een vertegenwoordiger benoemd wordt, waarbij dus geen enkele maatstaf in de wet is vastgelegd over de situaties waarin dat aan de orde is, terwijl er in zeven andere landen juist een belangenconflict vereist is tussen de ouders en het kind voordat de rechter een vertegenwoordiger kan benoemen. Dit kan een potentieel conflict zijn of een tegenstrijdigheid van belangen die zich al daadwerkelijk heeft gemanifesteerd. Of dit in de praktijk tot andere uitkomsten leidt, is onbekend. In een beperkt aantal landen geldt dat een vertegenwoordiger benoemd wordt door de rechter als er risico's zijn voor het welzijn van het kind. In Nederland moet de rechter een bijzondere curator benoemen in afstammingszaken, en kan hij bij een belangenconflict tussen ouder(s) en kind in scheidingszaken een bijzondere curator benoemen. Juristen en sociale wetenschappers kunnen als bijzondere curator benoemd worden; de wet zelf bevat geen regeling. De laatste jaren is er wel een professionaliseringslag gemaakt en zijn de richtlijnen aangepast, ook is in 2017 een vereniging van bijzondere curatoren opgericht die een opleiding aanbiedt.

Alles bij elkaar genomen is er op het punt van vertegenwoordiging de nodige diversiteit.

IV. Indirecte participatie

8. Het onderscheid tussen directe en indirecte participatie is niet altijd strikt. Doorgaans wordt een onderscheid gemaakt in de rechtsstelsels tussen de situatie waarin het gesprek met het kind direct met de rechter plaatsvindt dan wel via een vertegenwoordiger, of dat de mening van het kind juist schriftelijk via een rapport bij de rechter komt. Het eerste wordt dan beschouwd als directe participatie, en het tweede als indirecte. In negen rechtsstelsels kan participatie van kinderen via een rapport vorm krijgen (bv. Engeland en Wales, Kroatië, Schotland). Dat wordt opgesteld door een derde (dus niet de ouder of beslissingsnemer). Wie daartoe bevoegd zijn, varieert aanzienlijk: van psychologen (bv. Australië en China) en maatschappelijk werkers (Canada, Israël, Roemenië), juristen of bijzondere curatoren (Canada en Kroatië) of nog anders (China). Er ligt vermoedelijk een uiteenlopende veronderstelling ten grondslag aan de keuze over wie het beste in staat is de informatie die nodig is over de mening van het kind aan de rechter te geven. Daarbij ligt in bepaalde landen het accent meer op het juridische aspect en in andere meer op het sociale aspect. Het verdient aanbeveling daar verder over na te denken.

9. Terwijl directe participatie vaak aan leeftijds- en rijpheidsgrenzen is gebonden, is het opvallend dat er in zes landen (bv. Australië, Canada, Roemenië en Zuid-Afrika) geen enkele voorwaarde geldt qua leeftijd en rijpheid. Een verklaring kan zijn dat de rapporten vaak niet uitsluitend de mening van het kind weergeven, maar een breder pakket aan informatie bevatten waarvan ook het welzijn van het kind deel uitmaakt. Ook denkbaar is dat er in de praktijk wel grenzen worden gehanteerd, maar dat die geen wettelijke grondslag hebben. Toch is het wel iets om verder over na te denken: voor welke vormen van participatie zijn leeftijds- en rijpheidsgrenzen nuttig? En als het wel mogelijk is om de mening van het kind via een derde te krijgen die een rapport schrijft zonder dat er een bepaald ontwikkelingsniveau van kinderen wordt gevraagd, zou dat dan niet breder moeten gelden? Op zijn beurt doet dat weer de vraag rijzen naar voor- en nadelen van de verschillende vormen van kinderpacticatie. Daarop hebben we nog geen antwoord. In Nederland zien we rapportages over kinderen niet als kinderpacticatie. De Raad voor de Kinderbescherming praat wel met kinderen en schrijft daarover rapporten, maar het doel daarvan is de rechter informeren over wat in het belang van kind is, en niet om de visie van het kind naar voren te brengen.

V. Status als partij

10. Een zegje mogen doen is de norm, maar verder dan dat gaan de meeste rechtsstelsels niet. Er is een duidelijke grens tussen participeren – meedoen in

een procedure die een ouder gestart is –, de status van een kind als procespartij in een procedure die een ouder gestart is, en het als kind zelf een procedure op het terrein van het familierecht mogen beginnen. In familie zaken hebben kinderen in de onderzochte landen doorgaans geen status als partij in familierechtprocedures. Het idee is juist dat hun ouders dat, als hun wettelijk vertegenwoordigers, voor hen doen. Dit is niet overal zo: in Kroatië waar de wetgeving recent hervormd is, hebben kinderen wel de status van partij. In bepaalde *common law* landen kan een kind zich ook voegen in een procedure als partij (bv. Australië en Nieuw-Zeeland). Tegelijkertijd betekent dit niet dat kinderen nooit zelf een familierechtprocedure kunnen beginnen. Daaraan zijn wel vaak voorwaarden verbonden, bijvoorbeeld alleen in een bepaald type procedure, of een bepaalde minimumleeftijd die wat hoger ligt dan bij het spreekrecht. In Israël en Zuid-Afrika bestaan ruimere mogelijkheden tot het initiëren van een procedure; daar gaat het om procedures die het kind aangaan of die de belangen van het kind serieus kunnen schaden.

11. In Nederland hebben kinderen doorgaans geen formele mogelijkheid om zelf een procedure te starten, al zijn er een paar uitzonderingen. Ook hebben ze geen status als partij en kunnen ze bijvoorbeeld geen hoger beroep instellen tegen een beslissing. Het idee is dat de ouders het kind in deze procedure vertegenwoordigen, maar wat ons betreft is de behartiging van belangen van kinderen door ouders die met elkaar over de kinderen strijden, niet altijd een goed idee. Kinderen van 12 jaar hebben bij adoptie en erkenning wel de mogelijkheid om een veto uit te spreken, maar adoptie en erkenning vinden niet vaak plaats op die leeftijd (veel eerder meestal).⁸ Daarnaast is er voor kinderen van 12 jaar en ouder wel de mogelijkheid om de rechter informeel te benaderen over gezag, zorg en omgang en informatie. Kinderen onder die leeftijd mogen dit ook doen als ze voldoende rijpheid hebben. Een voorbeeld is dat een kind gezamenlijk in plaats van eenhoofdig gezag vraagt of een andere omgangsregeling. Het kind kan bijvoorbeeld met hulp van de Kinderen- en Jongerenrechtswinkel een brief aan de rechter schrijven, die dan kan beslissen of er een formele familierechtprocedure komt. In de praktijk wordt er bijzonder weinig gebruik van deze optie gemaakt.

12. Ook op dit punt bestaat dus wel enige diversiteit tussen de zeventien rechtssystemen, maar is het algemene beeld dat kinderen geen partijstatus hebben en geen procedures mogen beginnen helder.

VI. Alternatieve geschilbeslechting

13. Mogen kinderen eigenlijk meepraten bij vormen van juridisch beslissen die buiten het gerechtelijk circuit plaatsvinden? Bemiddeling is daarbij vermoedelijk de meest voorkomende vorm, omdat het in een groeiend aantal landen bevorderd wordt of zelfs verplicht gesteld is in aanloop naar een echtscheiding (Australië, Nieuw-Zeeland, Noorwegen, Roemenië). In andere landen is het een optie die openstaat voorafgaand aan het formele scheidingsproces. In de meeste van de zeventien jurisdicties is nog geen regelgeving opgesteld voor de rol die kinderen in dergelijke alternatieve routes hebben. Daarmee is het vooral een kwestie die aan de praktijk is overgelaten. Hoe de praktijk daarmee omgaat wisselt van land tot land. In sommige landen lijkt dit te betekenen dat kinderen geen rol hebben in het bemiddelingsproces (Denemarken, Duitsland en Roemenië), terwijl in andere landen in de praktijk standaarden tot ontwikkeling gekomen zijn waar kinderpacticatie wel een plaats heeft gekregen. Dit is bijvoorbeeld in Australië het geval en in Nieuw-Zeeland loopt participatie van kinderen via een derde die de informatie aan de bemiddelaar en de ouders geeft. Ook in Zuid-Afrika en België bestaan (zeer beperkte) mogelijkheden voor kinderpacticatie. In Nederland zijn er geen speciale regels voor de positie van kinderen in bemiddeling, maar hebben ouders wel de verplichting om hun kinderen te betrekken bij het opstellen van het verplichte ouderschapsplan. In het ouderschapsplan moet volgens de wet worden aangegeven hoe de kinderen betrokken zijn bij de totstandkoming van het plan. Daar wordt geen strikte controle op uitgeoefend door de rechter, maar bij een *pilot* bij de rechtbank Overijssel werden ouders actief aangemoedigd om kinderen bij het ouderschapsplan te betrekken door een 'bruggesprek' waarin ze samen praten over de onderwerpen uit het plan, gevolgd door een zitting bij de rechter, waar de rechter aan de ouders en hun advocaten vraagt wat uit dat gesprek is gekomen. In 75 procent van de zaken bleek dat ouders vooraf het plan met hun kinderen hadden besproken.⁹

VII. Informatie en feedback

14. Een belangrijk punt van aandacht is informatie en feedback voor het kind. Alleen als kinderen goed geïnformeerd worden over hun rechten op dit punt, is een effectieve uitoefening van hun recht mogelijk. Op dit punt valt op dat er niet veel aandacht is in de landenrapporten voor dit vraagstuk. Het is meer een vraagstuk van praktische implementatie, meer *law in action* dan *law in the books*. Het gaat om informatie

8. C.R. MOL, S. BOU-SFIA en J. HUIJER, "Mijn wil is wet! De autonomie van minderjarigen in het Nederlandse personen- en familierecht" in W.M. SCHRAMA en S. BURRI (eds.), *Verantwoordelijkheden in het familierecht: de rol van staat, familie en individu*, Den Haag, Boom Juridische Uitgevers, 2020, 91-147.

9. Zie <https://www.rechtspraak.nl/Organisatie-en-contact/Organisatie/Rechtbanken/Rechtbank-Overijssel/Regels-en-procedures/Paginas/Bruggesprek.aspx>.

voorafgaand, tijdens en na afloop van de rechtszaak. De informatie over het recht om te participeren komt in sommige landen via een brief bij de kinderen (bv. in Nederland), in andere landen loopt dat via een contactpersoon. Ook komt het voor dat de rechter aan de ouders vraagt om het kind te informeren of mee te nemen naar de zitting. In sommige landen kunnen sancties worden opgelegd als ouders niet aan deze verplichting voldoen, zoals in Duitsland en Roemenië. Tijdens het gesprek met de rechter krijgen kinderen ook informatie: bijvoorbeeld dat ze niet verplicht zijn om met de rechter te praten, of over de vertrouwelijkheid van wat ze naar voren brengen in het gesprek met de rechter. Veel informatie is er echter niet in de landenrapporten en dit is duidelijk een onderwerp waarover meer kennis van belang is. Als de beslissing door de rechter is genomen, rijst de vraag hoe het kind daarvan op de hoogte raakt. Daar bestaan verschillende opties voor: een brief aan het kind of een ontmoeting tussen rechter en kind om het kind over de uitkomst te informeren. Soms zijn daar leeftijdsgrenzen aan verbonden. Ook vertegenwoordigers kunnen de taak hebben kinderen op de hoogte te brengen van de beslissing, zoals de bijzondere curator in Kroatië of de advocaat in Nieuw-Zeeland. In andere landen ligt die taak bij de ouders. In Nederland is niet helemaal duidelijk of deze taak bij de ouders hoort, maar daar wordt impliciet wel vanuit gegaan. Ook niet ondenkbaar is dat kinderen in verschillende landen niet op de hoogte worden gesteld van de beslissing, maar daarover is weinig bekend. In een beperkt aantal landen worden beslissingen in kindvriendelijke taal geschreven. Nederland heeft op dat terrein stappen gezet¹⁰, maar de ontwikkeling is afhankelijk van lokale acties en wordt niet landelijk aangestuurd en gefaciliteerd.

VIII. Optelsom

15. Het is zelfs in deze korte rechtsvergelijkende bijdrage al duidelijk geworden dat er een grote diversiteit is in de zeventien landen in het recht en de praktijk van kinderparticipatie. Die diversiteit strekt zich uit tot nagenoeg alle aspecten: de vorm (direct, indirect), het type daarbinnen (direct met de rechter praten of een brief aan de rechter sturen), de persoon met wie gesproken wordt (professional vs. leek, type professional), de manier waarop en het type procedure en de voorwaarden waaronder (leeftijd en rijpheid). Op een paar punten is er wel eenstemmigheid. In alle onderzochte landen bestaat de mogelijkheid voor het kind om direct met de rechter te praten. Verder blijkt duidelijk dat kinderparticipatie in veel rechtsstelsels een lappendeken is van aan elkaar hangende, versnipperde vormen van participatie die uiteenlopen voor verschillende typen familierechtprocedures en met

uiteenlopende voorwaarden qua leeftijd en rijpheid. Het is voor juristen al niet simpel om een overzicht van deze mogelijkheden te krijgen, laat staan voor kinderen. Daarom zijn informatie en goede communicatie van groot belang en daar valt waarschijnlijk het nodige te verbeteren, zo blijkt uit de vergelijking. Gemeenschappelijk lijkt ook dat er weinig wordt nagedacht over de doelen van kinderparticipatie; vaak wordt verondersteld dat kinderparticipatie er is en er moet zijn. Toch maakt het uit wat de ratio is: als dat primair is om kinderen en jongeren serieus te nemen en hun zegje te laten doen, dan luidt het antwoord op de vraag welk type participatie en onder welke voorwaarden passend zijn waarschijnlijk anders dan als kinderparticipatie ook dient om de rechter in staat te stellen beter geïnformeerde beslissingen te nemen, of, nog weer anders, als het doel is om kinderen als getuigen te horen. Daarbij gaat het in wezen ook om de vraag wat kinderparticipatie is. Terugkomend bij het begin: de classificatie van wat in de onderzochte landen als kinderparticipatie wordt aangemerkt, is divers. Verder ontbreekt het aan een internationaal gedeelde taal en juridisch kader voor de verschillende vormen van participatie. Reflectie op de terminologie, de doelen en de verschillen tussen de vormen van participatie, lijkt wenselijk.

Een voorbeeld kan dit illustreren. Er zijn duidelijke verschillen tussen direct met de rechter praten en de situatie waarbij een ander met de rechter praat of hem een rapport geeft met informatie over het kind. Direct met de rechter praten dient het doel om kinderen hun zegje te laten doen, direct bij degene die de beslissing neemt. De rechter krijgt door zelf met het kind te praten andere informatie en een eigen beeld van het kind en hij kan zelf de vragen stellen die hij, gegeven de casus, relevant vindt. Dat is niet te vergelijken met informatie en een beeld dat via geschreven taal in een rapport de rechter bereikt. Een eigen zegje doen vindt dan plaats bij een derde, die niet zelf de beslissing neemt. Of kinderen zich net zo gehoord voelen als wanneer ze met de rechter praten, is niet duidelijk. Die derde maakt een eigen selectie van de informatie en er komt een beeld van (de mening van) het kind dat via de ogen van die derde komt. Als het doel van kinderparticipatie is dat de rechter een goed geïnformeerde beslissing neemt, mede gelet op de mening van het kind, dan heeft de tussenkomst van een derde, die misschien meer tijd en specifieke vaardigheden heeft om juist met kinderen te praten, wellicht bepaalde voordelen die direct spreken niet heeft.

16. Nog een gedachte over effectieve participatie: er lijkt een fundamenteel verschil te zijn in de *optie* voor kinderen hun mening te geven bij de rechter *versus* via een benoemde vertegenwoordiger die tot plicht heeft om met het kind te praten. In het ene

10. Bv. Rb. Den Haag 29 juli 2020, ECLI:NL:RBDHA:2020:7098; Rb. Noord-Nederland 9 november 2021, ECLI:NL:RBNNE:2021:4999.

geval is het het kind dat in actie moet komen en ervoor moet zorgen op de aangekondigde datum bij de rechtbank te zijn. Dat kan een drempel zijn, bijvoorbeeld qua transport, maar ook emotioneel doordat het kind aan zijn ouders moet uitleggen waarom het dat wil. Omgekeerd: de door de rechter benoemde vertegenwoordiger maakt een afspraak met het kind en het kind heeft vermoedelijk doorgaans minder ruimte om nee te zeggen. Daar ligt het initiatief dus andersom. Dat zou wel eens een groot verschil kunnen maken in het aandeel kinderen dat zijn mening deelt. De vraag in dit verband is of het doel ook is zoveel mogelijk kinderen effectief te laten participeren, of dat het er vooral om gaat dat kinderen de optie krijgen. Als effectieve kinderopparticipatie tot betere beslissingen van de rechter zou leiden (of dat zo is, is onbekend), dan wordt het ook een kwestie van kosten en baten afwegen.

17. Een ander punt uit de rechtsvergelijking is reflectie op leeftijdsgrenzen en voorwaarden voor participatie. Daar is versimpeling een punt van aandacht. Waarom liggen die grenzen per type participatie zo

uiteen, zelfs binnen een en dezelfde jurisdictie? Om de grens inhoudelijk goed te kunnen trekken, lijkt samenwerking met ontwikkelingspsychologen en andere sociale wetenschappers van belang. Ook zou er meer empirisch-juridisch onderzoek moeten plaatsvinden om te onderzoeken hoe kinderopparticipatie in de praktijk nu vorm krijgt, en welke ervaringen kinderen, professionals en ouders daarmee hebben. Maakt het uit welke leeftijd het kind heeft, en waar liggen dan de grenzen?

Dit sluit aan bij ons laatste punt: er is in de onderzochte landen weinig zicht op een groot aantal aspecten van kinderopparticipatie in de praktijk. Wat wordt er bijvoorbeeld gevraagd in kindgesprekken? Hoe lang duren die gesprekken? Wat vinden kinderen en professionals ervan? Hoe wordt passend belang aan de mening van kinderen gehecht in verschillende landen – ofwel: is participatie ook effectief of voornamelijk retorisch? Er liggen veel kansen voor vervolgonderzoek. Tot slot de opmerking dat er op dit terrein in korte tijd al veel ten goede veranderd is. Dat is mooi. Het kan nog beter.